

V této studii se zabýváme některými aspekty široké problematiky války a míru z hlediska marxistické sociologie. Problematika nového postavení války a míru ve vědomí lidstva nemůže být shrnuta v krátké stati, a proto pokus o ucelené řešení této problematiky bude proveden v samostatné monografii.

Zde se chceme zabývat jen otázkou, jak dalece se odráží nové postavení války a míru ve vědomí lidí v zemích s různými společenskými soustavami a u jednotlivých sociálně třídních skupin. Z tohoto hlediska čerpáme jednak z teoretických základů uložených v práci K. Káry [2], jednak z dat komparativního mezinárodního výzkumu *Svět v roce 2000*, organizovaného Evropským střediskem pro koordinaci výzkumu a dokumentace ve společenských vědách ve Vídni.

Analýza faktorů majících vliv na názory o válce a míru, na postoje k nim a na jejich postavení v hodnotové stupnici lidí nemůže být ovšem touto studií skončena; považujeme však faktor sociálně třídního postavení lidí za nejpodstatnější, a proto se jím zabýváme přednostně. Osvětlení problematiky vcelku však bude v dalších fázích vyžadovat analýzu i dalších faktorů, jako věku, pohlaví, vzdělání atd., bude vyžadovat zjištění síly jejich vlivu na kladné i záporné postoje k válce a míru.

V části I uvádíme některé základní pojmy a jejich definice a teoretický úvod do problematiky. Přestože data výzkumu *Svět v roce 2000* nám umožňují osvětlit řadu závažných aspektů, stojí tu před námi mnoho omezení, která nutí k značně opatrnému využívání těchto dat. Proto se v části I zabýváme některými metodologickými aspekty tohoto šetření i naší analýzy dat. Další části (II, III a IV) pak obsahují některé závěry, které lze učinit v rámci těch dat, jež byly k dispozici, a teoretické úvahy, z nichž při své interpretaci vycházíme.

I. Metodologické poznámky

Data, která analyzujeme, jsou vzata z mezinárodního komparativního výzkumu *Svět v roce 2000*. Výzkumu, který proběhl v září a říjnu 1967, se zúčastnily tyto země (definovanou cílovou populací bylo obyvatelstvo věkové skupiny 15 až 40 let): Finsko, Norsko, Holandsko, Velká Británie, Španělsko, ČSSR, Polsko, Jugoslávie (Slovinsko); v Japonsku proběhl výzkum v r. 1969 a v NSR v r. 1970. Kromě toho bylo provedeno výběrové šetření studentských souborů ve Švédsku, na Novém Zélandě, v USA, v NSR (universita v Hamburku) a ve Velké Británii. Indický soubor zahrnoval převážně vysokoškolsky kvalifikované respondenty ze státu Uttarpradéš. V naší analýze však používáme jen těch údajů, které byly k dispozici na děrných štítech; vynechali jsme také studentské soubory. Některá data, která jsme dostali později, uvádíme pouze v poznámce, resp. v tabulkách, ale nekomentujeme je (NSR, Indie, studentské soubory).

Celý výzkum měl daleko širší záměry, které jsou patrné z jeho názvu, a proto se naše cíle zcela nekryjí s cíli mezinárodního týmu. Přistupujeme tedy k našemu úkolu částečně jako k sekundární analýze dat – chceme ze sebrané informace těžít nezávisle na původních záměrech a východiscích výzkumného projektu. To s sebou nese ovšem řadu omezení a potíží. I když nepovažujeme volbu otázek pro naše záměry za optimální, domníváme se, že je tu uložena cenná informace, které lze využít v rámci marxistického sociologického pohledu na problém války a míru.

Při hodnocení postavení války a míru ve vědomí lidí nám nejde jen o názor lidí, tj. o pasivní pohled na tyto dvě kategorie, ale jde nám o zjišťování postojů k válce a míru, tj. o prvek aktivity, angažovanosti, resp. potenciální angažovanosti, který se nutně v postoji promítá.

Otázky dotazníku použitého ve výzkumu však podrobnou analýzu tohoto typu neumožňují. Je známo, že na měření postojů existuje celá dlouhá řada technik a metodologických nástrojů, které však musí nutně být pečlivě připraveny předem. To pochopitelně neodpovídá situaci našeho přístupu a našich možností. Proto se snažíme postoj k válce a míru získat nepřímo, interpretací některých vybraných jednotlivých otázek a hledáním zákonitostí ve výskytu odpovědí na ně. Postoj se vyznačuje tím, že má svou intenzitu, vysokou nebo nízkou, která se od člověka k člověku různí; že tu není jen problém orientace, tj. postoj kladný, záporný či neutrální, ale je možno pomoci speciálních měření určovat jeho sílu, jeho stupeň. V této stati se snažíme vyrovnat se s tímto úkolem alespoň částečně pomocí analýzy relativních četností jednotlivých odpovědí.

Z dotazníku výzkumu jsme vybrali následující otázky, které slouží jako indikátory mírového myšlení, které mají osvětlit nové postavení války a míru ve vědomí lidí a postoje k nim. (Číslování otázek odkazuje k původnímu pořadí v dotazníku.)

Otázka č. 8: „Když se pokusíte představit si rok 2000 v nejlepším možném světle, jaká nejlepší věc by se podle vašeho názoru mohla stát?“

Tato otázka byla původně otevřená a odpovědi byly klasifikovány a posteriori — po skončení sběru dat speciální analýzou. Pro naše účely bylo původních deset kategorií dichotomizováno:

1. odpovědi: světový mír; odzbrojení; svět bez válek; kontrola atomových a jaderných zbraní; sjednocený svět; jednotná vláda;
2. ostatní odpovědi: např. více rovnosti mezi lidmi; více automatizace; více volného času; více náboženství apod.

V naší první kategorii jsou tedy zahrnuty ty odpovědi, které v sobě přímo obsahují požadavek míru nebo jev, který je s ním jednoznačně spjat.

Otázka č. 9: „Jestliže si představíte rok 2000 v nejhorším možném světle, co nejhoršího by se podle vašeho názoru mohlo stát?“

Z původních kategorií (získaných obdobně jako u otázky č. 8 z otevřeného dotazu) jsme opět vytvořili dichotomizovaný znak:

1. vyhlazení; nukleární válka; válka a více násilí;
2. ostatní: hlad, nezaměstnanost; ekonomická deprese; smrt; osobní nemoc; a další, které obsahují nepatrně četné odpovědi zahrnující válečné aktivity, ale neumožňující srovnání.

Otázka č. 59: „Chcete, aby vědecké poznání umožnilo organizovat svět bez válek?“

Původní kategorie (ano; nejsem si jist; ne; nevím; neodpověděl) byly dichotomizovány: 1. ano; 2. ostatní.

Tato otázka byla zařazena do dotazníku především pro zkoumání postojů veřejnosti k vědě; jelikož však v sobě zahrnuje obsahový prvek mírového myšlení, používáme ji i pro naši analýzu.

Otázka č. 71: „Můžete si představit jakoukoli hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku bez atomových zbraní?“

Otázka č. 73: „Můžete si představit jakoukoli hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku s atomovými zbraněmi?“

Původní kategorie obou otázek (ano; nejsem si jist; ne; nevím; neodpověděl) byly opět upraveny: 1. ano, 2. ostatní.

Rozboru jednotlivých otázek, jejich interpretačním možnostem a hlavním omezením věnujeme pozornost v další části.

Zásadním problémem, s nímž je třeba se vyrovnat v každém komparativním výzkumu, je srovnatelnost kategorií pro jednotlivé populace. S tím se v našem případě setkáváme pochopitelně také, a to hned v několika aspektech. Především je tu různé chápání kategorií otázek č. 8. Dichotomizace, kterou jsme provedli, měla za účel právě co nejlepší srovnatelnost znaků, a to především pro různé země: 1. explicitní preference volby míru nebo mírového řešení jako nejlepší alternativy pro svět v roce 2000; 2. ostatní. Obdobně u otázky č. 9 volíme seskupení alternativ, které v sobě zahrnují válečný konflikt jako nejhorší vizi pro budoucnost. Tím dostáváme přímé postojové indikátory.

Pro osvětlení celé problematiky z hlediska marxistické teorie by bylo mimořádně důležité, kdyby byl dotazník pro výzkum koncipován tak, aby postoje k jednotlivým otázkám bylo možno třídit z třídního hlediska (např. drobná, střední a velká buržoazie; různé skupiny rolnictva apod.). Místo tohoto klasifikačního přístupu bylo použito hlediska skupin sociálního postavení v zaměstnání (v dalším zkráceně „zaměstnanecké skupiny“), a pomocně též výše příjmů. Nedomníváme se samozřejmě, že zjišťování postojů z těchto hledisek je bezvýznamné. Přes svou značnou důležitost je to však ve srovnání s výše uvedeným třídním aspektem hledisko méně významné. Z marxistického zorného úhlu je eliminace možnosti určovat postoje z třídního hle-

diska hlavním teoretickým nedostatkem celého výzkumného projektu. Přes tyto závažné nedostatky by však bylo nesprávné se domnívat, že zjištěné údaje nám neumožňují zkoumat problematiku i z hlediska některých významných sociálně třídních aspektů. Sociální postavení respondentů je charakterizováno otázkou (č. 181), která rozděluje obyvatelstvo do devíti skupin; v zájmu srovnatelnosti jsme však některé kategorie vynechali a hodnoty námi vytvořeného znaku, které jsou patrné z tabulek dále v textu, jsou poněkud upraveny. Kategorie dělení respondentů ve výzkumu nejsou pro nás totiž zcela vhodné a neumožňují přímé srovnání. Je tu především různý obsah kategorií „nezaměstnaných“, „nezávislých“ v různých zemích. Při každém výzkumu je potíž se zařazováním subjektů do takových kategorií, neboť jednotlivci mají možnost nadhodnocovat nebo podhodnocovat svou pozici a každý z nich může chápat jednotlivé kategorie různě. V mezinárodním komparativním šetření vystupuje tento jev obzvlášť silně, protože chápání jednotlivých kategorií nemusí být vůbec jednoznačné — např. problém nezaměstnaných žen, žen v domácnosti, nezaměstnanosti apod. Proto pro naše účely některé z těchto kategorií (ostatně málo zastoupené) musely být vynechány a některé byly sloučeny. Pro analýzu dat nás zajímá především srovnání dělnické třídy a ostatních složek obyvatelstva. V tabulkách, které shrnují data tímto způsobem, je sloučena skupina nekvalifikovaných a kvalifikovaných dělníků; v druhé skupině (střední vrstvy) však vystupují také učni, které nemůžeme oddělit (v kategorizaci výzkumných dat patří společně se studenty do jedné skupiny).

Problém s sebou přináší i znak příjmu — na hlavu i na domácnost (otázky č. 189 a 190). Hodnoty tohoto znaku byly stanoveny jako kvartilové příjmové intervaly celých populací jednotlivých zemí. Toto dělení se však ukázalo jako nevhodné, protože obzvlášť horní kvartilový interval je velmi málo četně zastoupen (to je však přirozené, neboť to plyne z definice zkoumaných subpopulací), a proto závěry srovnávání jsou v tomto případě značně zatíženy výběrovou chybou — a pravděpodobně i značným vychýlením. Tento faktor byl proto prozatím vzat jako po-

mocný, a to jednak z uvedeného důvodu a jednak proto, že nevíme, jaké nepravé korelace s sebou tento znak přináší. Proto je vyhodnocování tohoto faktoru provedeno jen velmi stručně.

Dalším z metodologicko-teoretických problémů, který se tu vyskytl, jsou odpovědi kategorií „nevím“, „nejsem si jist“, a kategorie „neodpověděl“. S tímto problémem se setkáváme obzvlášť při komparaci zemí s různými kulturami, zvyky a s různou politickou a společenskou situací. Velké procento osob odpovídajících touto kategorií se vyskytuje například ve Španělsku. Je obtížné interpretovat tento fakt v jednotlivých zemích bez podrobnější znalosti populace.

Pro naši dichotomizaci znaků se však musíme rozhodnout, zda počítaná procenta odpovědí se vztahují k celé populaci, nebo zda 100% odpovídá populaci redukované o některou z těchto položek. V případě prvním uvažujeme velikost té části, která jednoznačně volí mír, respektive která je jednoznačně proti válce a vyjadřuje to explicitně ve své odpovědi. Odhadnuté procento pak odpovídá celé populaci. V druhém případě (a to je například situace tzv. „acceptance ratio“) odhadujeme procento těch, kteří se hlásí k určité věci v redukované populaci (například těch, kteří projevíli jednoznačný souhlas nebo nesouhlas — z populace eliminujeme osoby, které se z jakéhokoli důvodu vyhnuly otázce nebo prohlásily, že si nejsou jisty).

V našem přístupu volíme první metodu. Druhého přístupu jsme použili také, byť jen částečně.

V prezentovaných tabulkách se proto vyskytuje zdánlivá kontradikce. Při analýze jsme vždy používali jednak podrobné kategorizace „zaměstnaneckých skupin“, jednak dichotomizovaného pohledu „dělnická třída“ — „střední vrstvy“. Při aplikaci prvního přístupu jsme považovali za 100% vždy počet všech účastníků výzkumu v každé zemi a v každé skupině. V druhém případě jsme vynechali ze souboru ty respondenty, kteří na danou otázku neodpověděli, resp. odpověděli „nevím“. Jako základ pro analýzu „skupin zaměstnání“ byl vzat celý respondent-ský soubor, pro analýzu komparací dělnické třídy a středních vrstev byl soubor vždy redukován o odpovědi „nevím“ a

o respondenty, kteří neodpověděli. Některé aspekty v tabulkách nás totiž vedly k tomu, že kategorie „nevím“ a „neodpověděl“ jsou velice heterogenní. Patří sem lidé, kteří opravdu neumí odpovědět, kteří zapomněli zodpovědět tuto otázku. Většinou však, jak se domníváme, jde o osoby, které se chtěly z nějakého důvodu otázky vyhnout, a lze předpokládat, že mnohé z nich by byly odpověděly kladně, resp. záporně, kdyby k tomu nebyly cítily zábrany. Obzvlášť nápadný je tento jev u španělského výběrového souboru. Po vynechání takových respondentů ovšem relativní četnosti vzrostou, a to podle toho, jak mnoho respondentů vynecháme. V každém případě se domníváme, že tento pohled vrhá poněkud nové světlo na používaná data.

Všechny úpravy původních hodnot znaků byly vedeny snahou zvýšit komparabilitu dat a výsledků a též vytvořit nové, odvozené znaky, které by lépe vypovídaly o aspektech, které nás zajímají.

Postup analýzy dat spočíval ve dvou etapách. Jelikož jsme studovali vztah mezi třemi faktory — sociálně třídním postavením, osobním příjmem a příjmem domácnosti — a pěti otázkami indikujícími mírové postoje, obdrželi jsme patnáct různých kombinací pro každou ze zemí, jejíž výzkumné údaje jsme měli k dispozici.

První etapa spočívala ve vyhodnocení kontingenčních tabulek s původními, neupravenými hodnotami znaků. V každé zemi byl pro každou kombinaci spočten predikční Guttmanův koeficient λ_B . Tento koeficient, který vyjadřuje v jistém smyslu asociaci mezi příslušnými znaky (je to poměr informace, která je uložena v hodnotách jednoho znaku pro predikci druhého znaku, ke schopnosti predikovat jeho hodnoty bez znalosti prvního znaku), však ukazoval téměř jednoznačně hodnoty 0, nebo čísla řádově 10^{-3} . To odpovídá hypotéze, že se jednotlivé kategorie sociálního postavení neliší ve volbě hodnot v mírových otázkách — pro všechny skupiny (resp. pro velkou většinu z nich) je modální kategorie volby stejná. Jelikož tento ukazatel může být považován (vzhledem k některým jeho vlastnostem) za velmi hrubý, užili jsme v první etapě analýzy ještě druhého, jemnějšího predikčního koeficientu, který je

však výpočetně značně složitější a který je vhodnou mírou jednosměrné asociace; jde o Wallisův koeficient vážené predikce τ_B . Matice koeficientů hodnot τ_B sice neobsahovala většinu nul jako v případě prvního koeficientu, ale hodnoty byly maximálně řádu 10^{-2} , tedy natolik nepatrné, že jednoznačně potvrzují výše uvedenou hypotézu. Pro jednotlivé skupiny lze tedy prohlásit za statisticky prokázané, že se od sebe neliší významně vzhledem k modální volbě, tj. všechny skupiny volí modálně stejnou položku společnou také pro celou populaci. To platí i o vážené predikci, a tudíž zde nemůžeme mluvit i o prokázané statistické nezávislosti mezi „zaměstnaneckými skupinami“ a hodnotami mírových indikátorů. Tato pravidelnost se vyskytuje ve všech zemích. Vlastnosti použitých koeficientů jsou diskutovány v práci Goodmanové a Kruskalové [1].

Druhá etapa analýzy spočívá v pohledu na skutečné četnosti a jejich porovnání. Přitom nás zajímá vždy porovnání nikoli ve smyslu modálních hodnot příslušných znaků (jak to bylo provedeno v etapě první), ale nyní již ve smyslu statistické homogenity jednotlivých procentuálních hodnot, tj. vztah jejich číselných hodnot.

K tomu účelu bylo použito analýzy rozptylu pro binomické experimenty s dvojitým vstupem; jedním vstupem bylo hledisko sociálně třídního postavení respondentů, druhým bylo hledisko země. Zkoumanou proměnnou je relativní četnost odpovědí na vybraný indikátor mírového postoje. Metoda je založena na práci Reiersølové [3] a umožňuje testovat jednak hlavní efekty řádkové, jednak hlavní efekty sloupcové, a též interakce uvnitř tabulky. Základní hypotézou je homogenita všech podsouborů, vzniklých křížením vstupů použitých skupin sociálního postavení a zemí. Je-li tato hypotéza neplatná, pak se pokoušíme heterogenitu vysvětlit buď rozdílem jednotlivých zemí, či rozdílem jednotlivých skupin, případně interakcemi, tj. vlivem současného působení hodnot faktorů „země“ a faktorů „sociálního postavení“, který se mění v různých kombinacích.

Hodnoty testových charakteristik u jednotlivých tabulek neuvádíme — jsou to statistiky chí-kvadrát, počítané podle

návody výše citované práce Reiersølovy. Jako maximální pravděpodobnost chyby prvního druhu bylo jednotně ve všech případech voleno číslo $\alpha = 0,01$. Protože v jednotlivých zemích byla data sbírána na základě kvótního výběru, nemůžeme si být jisti nevychýleností našich odhadů. Metoda, které používáme, je založena na předpokladu prostého náhodného výběru v jednotlivých kategoriích, který ovšem není striktně splněn. Přijetí tohoto předpokladu je ale v podstatě v souladu s obecně přijatým přístupem.

U tabulky 2 a 3 uvádíme pro informaci standardní výběrové chyby, počítané také za předpokladu prostého náhodného výběru v každé skupině. U ostatních tabulek tato čísla neuvádíme pro úsporu místa.

Veškeré pravidelnosti, které se jeví při pohledu na tabulku, kde analyzujeme faktor příjmu, nelze vysvětlit jednoznačně. Příjem totiž hraje roli znaku, který v sobě zahrnuje řadu jiných faktorů, a konečné slovo může být řečeno až po další analýze těchto sdružujících se vlivů. Nepravé korelace mohou být způsobeny věkem, pohlavím, druhem práce, vzděláním, počtem členů domácnosti apod. Příjem ovšem je v každém případě ukazatelem sociálního postavení, a z tohoto hlediska lze i na některé relace mezi četnostmi pohlížet. Příslušné tabulky jsou proto uváděny, nicméně komentovány jen stručně. (Pro první etapu analýzy těchto faktorů však platí totéž, co pro znak „zaměstnaneckých kategorií“ — z hlediska modální volby i vážené predikce se kategorie příjmu neliší.)

Nakonec ještě upozorňujeme na termín „významnost“, kterého používáme v dalších částech stati ve statistickém smyslu. Výsledky, které tu interpretujeme, plynou z matematicko-statistického postupu testování hypotéz. V analýze rozptylu, která je tu aplikována, vystupují jako testovací kritéria s asymptotickým rozložením χ^2 -kvadrát a jejich rozklady. Statisticky významné, respektive — jak krátce píšeme — významné výsledky jsou ty, u kterých na příslušných hladinách zamítáme nulové hypotézy o homogenitě relativních četností a přijímáme hypotézy o jejich variabilitě. Tuto variabilitu se pak snažíme vysvětlit a hledat pravidelnosti, které jsou interpretovatelné.

V těchto metodologických poznámkách jsme se dotkli jen vybraných aspektů šetření, která se nás speciálně v této práci týkají. K metodologii celého výzkumu máme však řadu dalších výhrad (a to k mnoha jeho fázím), které zde neuvádíme, jelikož to není účelem našeho článku.

II. Postoje k vytvoření světa, v němž by nebylo válek

Objektivní postavení války a míru ve struktuře společenských jevů je jedním aspektem této problematiky, zatímco její druhou stránkou je odraz této skutečnosti ve vědomí lidí. Objektivní postavení války a míru nelze proto směřovat se systémem hodnot lidí. Hodnotový systém lidí nebývá vědeckým odrazem skutečnosti, ale má především povahu etickou, ideologickou a psychologickou. Je proto samozřejmé, že lidé nemají stejný hodnotový systém a různí lidé a různé sociální skupiny a společenské systémy uznávají různou hierarchii hodnot, a tudíž možné důsledky války a míru jsou různě hodnoceny. Otázku, co si lidé o věcech myslí a jakou hodnotu jim přiřkládají, nelze směřovat s otázkou skutečné povahy věcí. Z tohoto hlediska je zřejmé, že pro poznání objektivního postavení války a míru není postačující, jaké hodnoty jim určité sociální skupiny společenské a ideologické systémy či jednotliví myslitelé přisuzují, ale jaké postavení skutečně mají. Na druhé straně má ovšem subjektivní hodnocení velký praktický význam, neboť se stává i politickým postojem k válce a míru a může rozhodovat o osudu lidstva.

V této části naší studie bude předmětem našeho zkoumání pohled na postoje k mírovému uspořádání světa u různých sociálních skupin a jejich komparace mezi zeměmi s odlišnými společenskoekonomickými soustavami. Především nás bude zajímat informace o tom, zda dotázaný se explicitně vyjadřuje pro mír či proti válce, a ne jak vypovídá o tomto aspektu v hierarchii svého hodnotového systému. První analyzovanou otázkou je přání, aby vědecké poznání umožnilo organizovat svět bez válek.

Údaje uvedené v tab. 1 představují relativní četnosti z celonárodních výběrových souborů a vypovídají o tom, kolik procent obyvatelstva zkoumané věkové skupiny si přeje, aby vědecké poznání umož-

Tabulka 1¹: Otázka č. 59: Chtěl byste, aby vědecké poznání umožnilo organizovat svět tak, aby nebyly války?
(Relativní četnosti odpovědí ve výběrových souborech zemí)

Kategorie otázky	CS	E	GB	J	NL	N	SF	YU	GFR	I
ano	98,3	93,3	97,0	71,0	95,0	96,1	93,9	97,7	88,6	81,0
nejsem si jist	0,6	1,0	1,0	19,0	2,0	1,7	2,0	1,5	4,3	9,0
ne	0,4	1,0	2,0	5,0	2,0	2,0	4,0	0,5	5,0	9,0
nevím	0,5	5,0	0,0	6,0	1,0	0,2	0,0	0,3	2,1	2,0

nilo uspořádání světa, v němž by nebylo válek, či je proti tomu, anebo si není jisto vhodností či nevhodností takovéto aplikace vědy.

Pokud jde o sledovaný záměr, je třeba konstatovat, že přestože je zkoumaná otázka pro naše účely nejjadekvátnější, není ani ona dokonalá. Našemu záměru by lépe vyhovovala otázka, která by nespojovala mírové uspořádání světa s určitým druhem činnosti, v daném případě například otázka „Chtěl byste, aby svět byl organizován tak, aby nebylo válek?“, spojená s celou baterií jednoduchých otázek na toto téma.

I když pohled na relativní četnosti odpovědí ukazuje téměř jednoznačný požadavek mírového uspořádání, přece jen jsou zde poslední tři kategorie nenulově obsazeny. Zvláštní případ pak reprezentuje Japonsko, kde jsou příslušné četnosti 30% (!). Domníváme se, že právě problém vnese ní vědeckého poznání do otázky může být důvodem pro tak četné odpovědi, které nejsou přímým požadavkem míru. Tyto hodnoty lze interpretovat jako skepsi nad vědeckým poznáním a obavou ze zneužití vědeckých poznatků pro válečné účely. Zajímavé je tady též srovnání socialistických a kapitalistických zemí, kde je tato četnost daleko menší. Také případ Japonska na to ukazuje, neboť jde o populaci, která má jistě dosti důvodů ke skepsi po zkušenostech s atomovou bombou.

O omezeních v interpretaci těchto odpovědí z hlediska postojů k válce a míru jsme již pojednali. Pro naše cíle má však tato otázka nejen již uvedené nedostatky, které jsou svou povahou formální i obsahové a plynou z původních záměrů jejího zařazení, ale je problematická i ve své

podstatě. Z marxistického hlediska může sice věda významně přispět k urychlení společenského vývoje, a tím i k vytvoření světa, v němž nebudou války, avšak zajištění trvalého míru ve světě může být dosaženo pouze jeho revoluční přeměnou a vytvořením světové komunistické společnosti v důsledku revoluční a činnorodé aktivity mas. Je zřejmé, že v otázce je obsažen i utopický prvek, který se svým způsobem podobá přání, aby vědecké poznání umožnilo vyrobit kámen mudrců či elixír života.

Na výše uvedená omezení rozsahu a obsahu otázky bylo třeba upozornit v zájmu kritického chápání a hodnocení zjištěných výsledků. Domníváme se však – a rozbor dalších otázek to potvrdí –, že přes tato omezení je možné tento znak pojmout jako indikátor zjišťování postojů k mírovému uspořádání světa. V této souvislosti jistě není nezajímavé zjištění, že výrazně katolická země, jako je Španělsko, vykazuje pouze zanedbatelně nižší četnosti postojů „pro“ než kapitalistické země protestantské. Nelze však vyloučit, že v některých zemích (např. v Číně), kde z hlediska oficiální ideologie nelze odtrhnout válku od dosažení hlavního ideologického cíle a kde válka a ozbrojený boj jsou považovány za hlavní prostředky k dosažení tohoto cíle, by se uvedené nedostatky v otázce projevíly daleko výrazněji. Nelze ovšem říci, nakolik se v zemích tohoto typu odráží tato zvrácená ideologie ve vědomí lidí, a nakolik by se projevila v postojích ke zde zkoumané otázce.

Empirická data tabulky 1 nám názorně ukazují, jak dalece pronikla do vědomí lidstva objektivní skutečnost, že otázka války a míru je jednou ze základních

¹ PH úpravě tabulky respektujeme pořadí zemí, tak jak je používáno mezinárodním týmem řešitelů. Zkratky znamenají: ČSSR (CS), Španělsko (E),

Velká Británie (GB), Japonsko (J), Holandsko (NL), Norsko (N), Finsko (SF), Jugoslávie (YU). V dalších tabulkách také Polsko (PL).

Tabulka 2²: Otázka č. 59: Chtěl byste, aby vědecké poznání umožnilo organizovat svět tak, aby nebyly války?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku vyjádřené v procentech;
v závorce jsou uvedeny výběrové chyby)

Skupiny sociálního postavení v zaměstnání	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. studenti, učni	99,4 (0,63)	94,3 (1,61)	95,5 (1,97)	94,6 (1,98)	94,4 (1,93)	91,5 (2,71)	99,2 (0,85)	95,6 (0,66)
2. nekvalifikovaní dělníci	98,0 (1,01)	86,3 (2,55)	96,1 (1,27)	97,3 (1,55)	96,6 (2,36)	95,2 (3,29)	98,8 (1,16)	94,9 (0,73)
3. kvalifikovaní dělníci	98,4 (0,61)	91,8 (1,67)	95,0 (1,97)	96,2 (3,77)	98,1 (1,87)	94,0 (2,05)	97,6 (1,20)	95,9 (0,57)
4. nižší úředníci	98,9 (0,80)	95,0 (1,48)	98,7 (0,90)	93,0 (2,12)	97,3 (1,55)	96,4 (2,52)	95,8 (2,39)	96,4 (0,61)
5. vyšší úředníci apod.	97,3 (1,32)	97,4 (1,15)	94,4 (2,44)	93,3 (3,22)	93,3 (4,55)	93,3 (6,44)	98,2 (1,74)	96,3 (0,78)
Celkem	98,4 (0,38)	93,0 (0,78)	96,2 (0,72)	94,7 (1,04)	95,9 (0,99)	93,8 (1,29)	98,0 (0,63)	95,8 (0,30)

otázek dneška; současně nám umožňují srovnat postoje v zemích kapitalistických a socialistických.

Výsledek kladných odpovědí u evropských zemí, které se pohybují v rozmezí od 93,3 0/0–98,3 0/0, je opravdu zarážející. V Japonsku jsou sice četnosti kladných odpovědí menší (71,0 0/0), ale tento výsledek je asi třeba hodnotit (jak již bylo uvedeno výše) podle konkrétních historických zkušeností Japonců a rozdílného chápání otázek.

Z rozboru údajů, zdá se, dále vyplývá, že pozitivní postoje, které se tu projevují, nejsou vlastní jen zkoumané věkové skupině, ale že jsou sdíleny drtivou částí obyvatelstva zemí s různými společenskými a ekonomickými soustavami. Počet zkoumaných evropských zemí je natolik velký, že opravňuje k vyslovení hypotézy o tom, že v Evropě je takřka veškeré obyvatelstvo pro uspořádání světa bez válek; výsledky z Japonska pak naznačují, že i když se relativní četnosti odlišují, bude mít jednoznačnost mírového přání univerzální povahu, anebo že zde je významná tendence k tomuto stavu. Vzhledem k tomu, že výzkum nebyl proveden v přiměřeném počtu zemí z různých oblastí světa, není možno tuto naši hypotézu empiricky verifikovat. Pro oprávněnost naší hypotézy jistě není bezvýznamné, že v indickém souboru se relativní četnosti (i když se vztahují ke speciální

subpopulaci) podstatně neliší od ostatních zemí (výsledky jsou postupně 81 0/0, 9 0/0, 9 0/0, 2 0/0). Z údajů v tabulce dále vyplývá, že četnosti pozitivních postojů jsou v rámci zkoumaných zemí nejvyšší v zemích socialistických a že v ČSSR je výsledek v tomto směru vůbec nejpriznivější. Je škoda, že výzkum nebyl proveden ve více socialistických zemích (v Polsku tato otázka nebyla zkoumána), aby bylo možno i na základě konkrétního výzkumu prokázat, jak dalece jsou zjištěné vyšší výsledky typické pro socialistické země a v jakém vztahu byl tento aspekt spojen s poznáním, že v době raketojaderných zbraní dostává pozitivní postoj k této otázce stále výraznější všelidskou povahu.

Než přejdeme k teoretickému zhodnocení těchto výsledků, všimněme si ještě postojů k mírovému uspořádání světa za pomoci vědy ještě z hlediska různých skupin zaměstnání. (Viz tab. 2.)

Tutéž problematiku si ještě ukážeme z hlediska komparace postojů dělnické třídy a středních vrstev. (Viz tab. 3.)

Pomocí postupu testování hypotéz se nepodařilo prokázat rozdíly v postojích u zkoumaných sociálních skupin. To ovšem neznamená, že by toto zjištění bylo absolutní, že jisté rozdíly mezi skupinami nemusí existovat. U každého výzkumu je třeba počítat s jistou dávkou nepřesnosti, která vzniká buď v průběhu samotného

² Ve studentských souborech byly zjištěny tyto relativní četnosti odpovědí: Nový Zéland 83 0/0, Velká Británie 82 0/0, USA 80 0/0, NSR 88 0/0; i když

tyto soubory nelze považovat za reprezentativní pro celé studentské populace, mají svůj význam pro podpoření našich závěrů.

Tabulka 3: Otázka č. 59: Chtěl byste, aby vědecké poznání umožnilo organizovat svět tak, aby nebyly války?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku vyjádřené v procentech; výběrové chyby; ze souboru jsou vyloučeny některé kategorie odpovědí — viz text)

Sociálně třídní hledisko	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. dělníci	98,7 (0,45)	96,4 (0,91)	95,8 (1,07)	97,1 (1,45)	98,2 (1,25)	94,3 (1,74)	98,4 (0,80)	97,2 (0,36)
2. střední vrstvy	99,4 (0,36)	96,9 (0,70)	96,6 (0,96)	94,6 (1,25)	95,4 (1,25)	93,2 (1,90)	98,4 (0,81)	96,7 (0,36)
Celkem	99,0 (0,30)	96,7 (0,56)	96,2 (0,72)	95,3 (0,98)	96,2 (0,96)	93,8 (1,29)	98,4 (1,57)	96,9 (0,26)

výzkumu, či v důsledku výběrových chyb, které jsou zákonité (musíme také počítat s vychýlením způsobeným kvótním výběrem). Avšak i kdyby rozdily tohoto druhu skutečně existovaly, byly by s největší pravděpodobností nepodstatné. Podobně je tomu při komparaci postojů dělnické třídy a středních vrstev v tabulce 3, i když — posuzováno z hlediska jednotlivých zemí — se zdá, že u dělnické třídy je mírná tendence k vyšším četnostem pozitivních postojů.

Máme-li správně hodnotit uvedené údaje, je třeba se vyvarovat přílišných zjednodušování, jež by mohla vést k nesprávným závěrům — k podceňování či přeceňování získaných údajů k mírovým postojům.

Správného hodnocení mírových postojů dosáhneme jedině tehdy, je-li pro nás východiskem chápání těchto jevů ve vzájemné dialektické souvislosti s jinými společenskými jevy. Mír sám o sobě neexistuje a vyskytuje se vždy ve vzájemných vztazích s jinými jevy. Marxistická teorie přikládá míru pozitivní význam jen tehdy, je-li součástí společenského pokroku a humanizace lidských vztahů. I v dnešní době může mít mír reakční povahu.

Při hodnocení mírových aspektů musíme mít na zřeteli, že odvrácení světového raketojaderného konfliktu je nezbytným předpokladem pro realizaci světového pokroku. Protože zabránění světové válečné tragédie závisí nemálo i na postojích širokých mas k válce a míru, je třeba hodnotit zjištěné výsledky velmi pozitivně. Tyto výsledky svědčí i o tom, že do vědomí podstatné části lidstva vstoupil — ať už v té či oné podobě — závažný aspekt

objektivních podmínek současné etapy světového progresivního vývoje.

Vzhledem k možným důsledkům světové raketojaderné války a přestože i nadále je základním rozparem procesu světové socialistické revoluce rozpor mezi prací a kapitálem, hlavním rozparem současné etapy vývoje tohoto procesu se stal rozpor mezi lidem celého světa a malou hrstkou agresivních monopolisticko-imperialistických militaristických kruhů. Zkoumaná část obyvatelstva tvoří součást té stránky hlavního rozporu etapy, v jejímž objektivním zájmu je odstranění možnosti vzniku takového typu války a vytvoření světa, v němž by nebylo válek. Důležitým výsledkem je skutečnost, že bylo empiricky prokázáno, jak vysoké procento obyvatelstva přijímá tuto objektivní stránku vývoje do svého vědomí. Současně se tu vytváří předpoklad pro velmi reálnou hypotézu, že pozitivní postoj k vytvoření světa, v němž by nebylo válek, bude s větším či menším rozdílem sdílen většinou obyvatelstva všech zemí, nebo alespoň že existuje velmi výrazná tendence k tomuto stavu.

Pro posouzení stupně pokrokovosti mírového myšlení je mimořádně důležité osvětlení jeho vztahu k jiným hodnotám. Při vyhodnocování uvedených postojů je třeba mít na zřeteli, že dotázaní spojují — ať vědomě či nevědomě, třídě uvědoměle či zmateně — svůj postoj k mírovému uspořádání s určitým společensko-ekonomickým systémem. Revoluční proletariát měl jistě jiné představy o společenském zřízení ve světě bez válek než zaostalé střední vrstvy. To, že otázka k mírovému uspořádání světa nebyla spojena s určitým společenským systémem a

že její realizace je v objektivním zájmu všech zkoumaných sociálně třídních skupin, zřejmě vysvětluje, že rozdily mezi těmito skupinami a mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi jsou nepatrné.

Při úvahách o četnostech jednotlivých postojů k válce a míru se nelze dopouštět falešných vulgarizací. Takovou vulgarizací by byla snaha z těchto četností mechanicky odvozovat stupeň pokrokovosti té které země. Jednak se postoj k míru u obyvatelstva nemusí krýt s postojem vládnoucích kruhů a politikou státu, jednak je i v současné epoše společenský pokrok určován nejen mírovými postoji, ale také řadou dalších aspektů. Tak například v některých zemích třetího světa (Indie), jejichž vlády se orientují na politiku mírové koexistence a které z hlediska světového progresivního vývoje hrají pokrokovější úlohu než kapitalistické země, budou pravděpodobně kladné relativní četnosti nižší než v některých vyspělých kapitalistických zemích. Je velmi pravděpodobné, že v těchto zemích je zkoumaný postoj mimo jiné výrazně ovlivňován rozporem mezi hospodářskou zaostalostí země a populační explozí, kdy u určité části obyvatelstva vystupuje tento rozpor v té či oné formě falešného vědomí, která válku — podobně jako Malthus — chápe jako jeden ze způsobů regulace tohoto napětí.

III. Postoje k válce bez jaderných zbraní

Jak již bylo řečeno, pro posouzení charakteru postojů k válce a míru nestačí se omezit na zkoumání dosud sledovaného aspektu, ale je třeba tuto otázku zkoumat ve vztahu k jiným důležitým jevům společenského života. Toto hledisko umožňují — i když s jistými omezeními — osvětlit otázky, které se vztahují k hodnotovému systému dotázaných, totiž otáz-

ky č. 71 a 73, jež budou předmětem této části studie. Bohužel ovšem ani tyto otázky nevyhovují plně požadovanému účelu. Jejich jistým nedostatkem je to, že nejsou uváděny explicitně do konkrétního vztahu k určitým hodnotám společenského významu (zachování národní nezávislosti, socialismu, vítězství světové revoluce, zachování demokracie, náboženství, kapitalismu apod.) a k hodnotám individuálním (zachování vlastního života, rodiny, dětí apod.). Skutečnost, že obě tyto otázky nebyly v dotazníku pojaty v takové podobě, jistě snižuje jejich význam pro náš pohled. Vystává zde otázka, nakolik byli dotázaní schopni pochopit plný rozsah a obsah dotazu, zda odpovědi na něj nejsou spíše abstraktním výrazem mírového postoje než hierarchickým začleněním této hodnoty do vlastního hodnotového žebříčku. Tento problém nám do značné míry umožňuje osvětlit četnosti odpovědí na otázky č. 8 a č. 9 (nejlepší a nejhorší alternativy pro rok 2000), které budou uvedeny v další části stati.

Ke zkoumání problematiky k válce bez použití nukleárních zbraní používáme otázky č. 71; budeme ji analyzovat opět z hlediska postojů zkoumaného obyvatelstva jednotlivých zemí, sociálně třídních a částečně také příjmových skupin. (Viz tab. 4.)

Srovnání uvedených údajů svědčí o malých rozdilech v relativních četnostech postojů. Je až zarážející, jak vysoké procento je dosaženo v kategorii „ne“ (50 %—83 %) a jak nízké jsou relativní četnosti v kategorii „ano“ (4 %—24 %). Od struktury postojů obyvatelstva výše uvedených zemí se výrazně odlišuje výběrový soubor indický (postupně 30 %, 24 %, 38 %, 8 %). Srovnáme-li tyto výsledky s četnostmi v tabulce, vidíme, že poměr hodnot pro „ano“ a „ne“ je v Indii téměř vyrovnaný,

Tabulka 4: Otázka č. 71: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku bez použití nukleárních zbraní?
(Relativní četnosti odpovědí ve výběrových souborech zemí)

Kategorie otázky	CS	E	GB	J	NL	N	PL	SF	YU	GFR	I
1. ano	14,0	15,0	24,0	4,0	17,0	17,0	14,0	14,0	10,0	13,4	30,0
2. nejsem si jist	6,0	5,0	2,0	11,0	4,0	16,0	6,0	18,0	4,0	12,6	24,0
3. ne	55,0	50,0	71,0	74,0	70,0	63,0	66,0	55,0	83,0	73,4	38,0
4. nevím	25,0	30,0	3,0	11,0	9,0	4,0	14,0	13,0	4,0	0,7	8,0

Tabulka 5³: Otázka č. 71: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku bez použití nukleárních zbraní?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku vyjádřené v procentech)

Skupiny sociálního postavení v zaměstnání	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. studenti, učni	62,3	49,3	72,1	57,7	54,9	52,8	75,2	59,4
2. nekvalifikovaní dělníci	64,3	44,5	73,7	70,9	64,4	50,0	93,0	65,6
3. kvalifikovaní dělníci	68,2	54,3	66,1	84,6	73,6	58,2	82,9	66,4
4. nižší úředníci	73,1	52,0	78,8	72,9	66,4	58,2	78,9	67,8
5. vyšší úředníci apod.	61,7	52,6	47,2	66,7	43,3	26,7	79,0	56,9
Celkem	66,6	50,9	70,0	68,1	61,2	54,3	81,8	63,8

zatímco pro země v tabulce podstatně převažuje k hodnotě „ne“ (nejvyšší je tento poměr v Japonsku, kde činí 74 : 4). Je ovšem možné, že tato odlišnost vyplývá z odlišné povahy výběrového souboru indických respondentů, který se může podstatně lišit od celonárodní populace. Tato hypotéza však je vzhledem ke srovnání jednotlivých skupin v tabulkách 5 a 6 nepravděpodobná. Domníváme se tedy, že tyto rozdíly je třeba hledat v odlišných hodnotových vzorcích.

Z údajů uvedených v tabulce 5 vyplývá, že i postoje jednotlivých „zaměstnaneckých skupin“ vykazují poměrně vysoké relativní četnosti v odmítavém postoji k válce bez použití nukleárních zbraní. Dále je zřejmé i to, že na základě získaných údajů nelze stanovit žádnou pravidelnost v postojích zkoumaných sociálních vrstev, bez ohledu na to, zda se uvažuje na úrovni všech zkoumaných zemí či pouze zemí kapitalistických nebo socialistických. Nelze ovšem vyloučit, že určitá pravidelnost v postojích „zaměstnaneckých skupin“ existuje, avšak tento výzkum ji neprokázal. Ze získaných dat současně vyplývá, že uvnitř jednotlivých

zemí existují statisticky významné a v některých případech dokonce značně velké rozdíly v relativních četnostech. Tak například ve Velké Británii je poměrně velký rozdíl mezi skupinami č. 4 a č. 5, ve Finsku mezi skupinami č. 1 a č. 5 atp.

Porovnejme ještě relativní četnosti postojů u dělníků a středních vrstev. (Viz tab. 6.)

Při ověřování hypotézy byly zjištěny statisticky významné rozdíly mezi oběma skupinami, a to menší u dělníků než u středních vrstev. Nejen to. Z tabulky vyplývá, že tato pravidelnost platí pro každou ze zkoumaných zemí (rozdíly jsou ovšem různé velké). To znamená, že dělníci si méně často než střední vrstvy nedovedou představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by ospravedlňovaly válku bez použití atomových zbraní.

Poměrně malá pravidelnost v odlišnosti relativních četností u různých zde zkoumaných skupin může svádět k závěru, že by bylo účelnější zkoumat tuto problematiku z hlediska výše příjmů. Za mimořádně účelné bychom považovali provést komparaci těchto postojů na základě kombinace „skupin zaměstnání“ a příjmo-

Tabulka 6⁴: Otázka č. 71: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku bez použití nukleárních zbraní?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku po redukcii)

Sociálně třídní hledisko	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. dělníci	78,4	76,4	71,1	75,8	72,6	67,4	91,5	76,9
2. střední vrstvy	74,7	61,6	68,8	73,3	60,5	55,1	80,4	68,1
Celkem	76,7	67,0	70,0	74,1	63,9	60,8	86,0	72,0

³ Po aplikaci analýzy rozptylu jsme získali ještě výsledky pro polský výběrový soubor, které uvádíme zvlášť: jednotlivé kategorie měly tyto výsledky: 58,7 %, 64,3 %, 47,8 %, 48,4 % a celkem 54,58 %.

⁴ Po zpracování dat jsme získali ještě výsledky

pro Polsko, které uvádíme zvlášť: dělníci 56,7 %, střední vrstvy 51,7 %, celkem 52,9 %. Výsledky studentských souborů: Švédsko 51 %, Nový Zéland 35 %, Velká Británie 37 %, USA 39 %, NSR 69 %.

Tabulka 7: Otázka č. 71: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku bez použití nukleárních zbraní?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku vyjádřené v procentech)

Příjem na domácnost	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. kvartilový interval	56,2	41,4	79,3	69,4	55,3	39,5	87,2	57,0
2. kvartilový interval	66,3	51,6	73,1	70,8	75,0	57,4	78,0	64,2
3. kvartilový interval	71,6	54,0	67,4	72,8	63,6	56,0	86,9	66,5
4. kvartilový interval	87,0	53,5	66,2	59,3	61,8	—	82,0	66,0
Celkem	66,2	49,8	70,6	70,1	62,8	—	83,7	63,7

vých kategorií, což by nám umožnilo zjistit, jak dalece se výše příjmu projevuje u jednotlivých skupin. Tohoto hlediska však není možno použít, neboť získané velikosti dílčích výběrových souborů jsou tak malé, že neumožňují solidní statistické vyhodnocení.

Příjmové kategorie, jichž bylo ve výzkumu použito, je proto třeba brát s rezervou, jak jsme uvedli v druhé části. Přes všechny výhrady se však domníváme, že četnosti postojů i z hlediska obou příjmových znaků mají určitou poznávací funkci, a to zejména pro komparaci uvnitř jednotlivých zemí; proto tabulky uvádíme bez podrobného komentáře. (Viz tab. 7 a 8.)

Uvedené výsledky — ať již se týkají veškerého obyvatelstva zkoumaného věku či sociálně třídních, zaměstnaneckých anebo příjmových skupin — jsou překvapivé a teoreticky i politicky mimořádně závažné. Za nejzávažnější považujeme zjištění, že četnosti osob, jež si umí představit ospravedlňující hodnotu, cíl nebo ideál, jsou velice nízké a že četnosti osob, které si takovou hodnotu představit nedovedou, jsou velmi vysoké.

Výše uvedené výsledky budou různými ideologickými směry různě hodnoceny. Zasloužily by si jistě hlubšího rozboru.

Zde se omezujeme pouze na několik stručných připomínek.

Jako velmi uspokojivé se tyto výsledky mohou jevit pravděpodobně pouze stoupencům absolutního pacifismu. Méně pozitivně již budou tyto výsledky hodnotit stoupenci relativního pacifismu, jako je křesťanský, liberalistický či radikálně demokratický pacifismus. Také marxismus, jenž je proletářsko-třídním typem relativního pacifismu, nemůže tyto výsledky hodnotit jednoznačně kladně, přestože v současném stadiu světového vývoje ustupují negativní aspekty těchto postojů výrazně do pozadí. Z četností těchto postojů se nabízí závěr, že zachování míru se podstatné části obyvatelstva zkoumaných zemí jeví jako nejvyšší hodnota, ideál či cíl a že této hodnotě, cíli či ideálu je třeba podříditi všechny ostatní hodnoty. Z těchto údajů by bylo možno dále vyvodit závěr, že se tato většina zřejmě domnívá, že v případě ohrožení této hodnoty je přípustné či nutné obětovat všechny ostatní hodnoty, a to i takové hodnoty, jako je suverenita, svoboda, demokracie, socialismus, vítězství světové socialistické revoluce, zachování náboženství apod. Tento logicky vyplývající závěr by byl zřejmě unáhlený a neodpovídal by skutečnému hodnotovému systému do-

Tabulka 8: Otázka č. 71: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku bez použití nukleárních zbraní?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku vyjádřené v procentech)

Osobní příjem	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. kvartilový interval	64,7	47,6	79,7	71,5	62,6	50,0	90,6	59,1
2. kvartilový interval	69,3	53,1	67,2	74,1	63,2	60,2	83,6	64,0
3. kvartilový interval	66,9	50,9	59,6	74,4	70,2	46,0	80,8	65,1
4. kvartilový interval	66,7	66,7	54,1	40,0	52,3	—	80,2	63,1
Celkem	66,7	49,3	70,3	72,2	62,3	55,3	83,3	61,8

tázaných. Domníváme se proto, že mnohem blíže pravdě bude závěr, že tyto neadekvátní postoje k tomuto typu války souvisí s tím, že dotázaní si nedostatečně uvědomují skutečné postavení a úlohu válek tohoto druhu ve struktuře společenských jevů.

Vyslovujeme-li pochybnosti o tom, že podstatná část dotázaných nadřadila nepoužití války bez jaderných zbraní všem ostatním hodnotám, neznamená to, že se domníváme, že zjištěné četnosti těchto postojů mají povahu nevýznamné preference mírových postojů. Naopak se domníváme — v souladu s jinými zjištěnými výsledky — že hodnota míru náleží u většiny dotázaných k nejdůležitějším hodnotám.

Při posuzování hodnotového systému lidí je třeba také vzít v úvahu, že se v něm pravděpodobně odráží nové postavení války, které je důsledkem zavádění raketojaderných zbraní a možnosti přerůstání války vedené konvenčními zbraněmi ve válku světovou, raketojadernou, všezničující. Je velmi pravděpodobné, že tato objektivní stránka výrazně pronikla do vědomí lidí, a je možné, že se u velké části populace pojmy obou typů válek v podvědomí překrývají. Velká část dotázaných si zřejmě zvykla uvažovat o válce na úrovni světového raketojaderného konfliktu. Podstatná část dotázaných vycházela z předpokladu, že v případě světového válečného konfliktu nebude jejich země moci stát mimo tento konflikt. (Relativní četnosti v jednotlivých zemích k tomuto názoru jsou tyto: Španělsko 49 %, Japonsko 61 %, Polsko 70 %, Jugoslávie 74 %, Finsko 77 %, Holandsko, Norsko, Velká Británie 89 %, ČSSR 93 %, Indie 64 %, NSR 82,1 %.)

Na vysoké četnosti postojů v námi zkoumané otázce měla pravděpodobně vliv i příliš abstraktní povaha dotazu, jak již bylo řečeno na jiném místě. To možná přispělo k tomu, že dotázaní nebyli schopni plně domyslet rozsah a obsah této otázky. Zjištěný hodnotový vzorec je proto pravděpodobně výsledkem více či méně abstraktní úvahy o míru a nepřilíš hlubokých úvah o vztahu hodnot a jejich hierarchii. Považujeme za takřka jisté, že podstatná část dotázaných by uvažovala jinak v konkrétní situaci, kdy volba mezi ztrátou suverenity, socialis-

mu, demokracií, náboženstvím apod. by byla bezprostředně aktuální. V případě nutnosti bezprostřední volby by značná část těch, kteří neměli adekvátní představu o možných konkrétních situacích, pravděpodobně zaujala opačné stanovisko. Absolutně pacifistické tendence v postojích k válce u podstatné většiny dotázaných mají nejen uvedené aspekty. Tyto tendence jsou také výrazem hluboké touhy národů po míru. Jsou důležitou složkou světového veřejného mínění, jehož váha ve světě neustále roste a které může sehrát důležitou úlohu při utváření povahy mezinárodních vztahů v současném světě.

Dříve než přejdeme k vyhodnocení výsledků četností odpovědi na otázku č. 73 (představa hodnoty, cíle nebo ideálu ospravedlňující válku s nukleárními zbraněmi), je třeba se zamyslet nad jejím významem. Použití jaderných zbraní ve válce má různé dimenze, a to jak z hlediska typu války, tak i z hlediska možných důsledků jejich použití. Z hlediska typu zbraní je možno dělit válku na dva základní typy, o kterých je tu řeč, tj. na válku s použitím jaderných zbraní a bez použití jaderných zbraní. Typ války s použitím jaderných zbraní je možno dále členit na dva subtypy, a to na válku, v níž jaderné zbraně určují její povahu, a válku, ve které je celková povaha v zásadě určována konvenčními zbraněmi (jako příklad může sloužit druhá světová válka).

Použití jaderných zbraní ve válce může mít různé důsledky, což by mohlo mít nemalý význam pro určování postojů, uvažíme-li, že použitá otázka je v přímém vztahu k hodnotovému systému dotázaných. V uvedených subtypech pak jde buď o všezničující raketojadernou válku, v níž by byla v sázce existence všeho lidstva, nebo o druhý subtyp, v němž počet mrtvých, raněných a velikost hmotných škod způsobených atomovými zbraněmi představuje jen malou část ztrát, k nimž ve válce dochází. (Ztráty na lidech a hmotné škody způsobené v druhé světové válce tzv. konvenčními zbraněmi mnohonásobně převyšují lidské ztráty a škody vzniklé v důsledku použití jaderných zbraní.)

Použitá otázka má tedy opět omezenou účinnost, obzvlášť z hlediska našich cílů,

neboť nerozlišuje tyto dva výrazné rozdíly. Otázka také nevede ke zjišťování postojů k oprávněnosti či neoprávněnosti použití jaderných zbraní ve válce. Takový problém je však mimořádně závažný a jeho zkoumání by jistě bylo na místě. Postoje k válce s jadernými zbraněmi a postoje k použití jaderných zbraní ve válce nejsou totožné; jde o dva druhy odlišných postojů, které se vztahují k odlišným fenoménům, a není vyloučeno, že budeme-li v souladu s vědeckým poznáním první jev hodnotit pozitivně, můžeme druhý fenomén hodnotit negativně. Nejasnost použité otázky je vidět na příkladu druhé světové války. Použití války ze strany SSSR a ostatních národů porobených či ohrožených fašistickými agresory bylo ve druhé světové válce oprávněné a spravedlivé. Hodnoty, které byly tehdy ohroženy, plně opravňovaly použití války jako prostředku na jejich obranu. Toto stanovisko je nejen v souladu s marxismem, ale je sdíleno i drtivou částí světového veřejného mínění, a dokonce i částí absolutních pacifistů, jako jsou kvakeři. Zdá se proto velmi pravděpodobné, že drtivá část dotázaných by v případě uvědomění si plného rozsahu a dosahu otázky opět odpověděla „ano“, neboť hodnoty, které byly tehdy ohroženy, stály za to, aby byly hájeny. V té době také nemohlo jít o všezničující nukleární válku. Pro toto hledisko svědčí i fakt, že značná část dotázaných se narodila ještě před druhou světovou válkou, a nelze předpokládat, že problematika tehdejší doby jí byla zcela cizí. Jiné hodnocení si ovšem zaslouží použití atomové bomby Spojenými státy v Japonsku v době, kdy o výsledku války bylo již prakticky rozhodnuto – pro toto použití nebylo žádné oprávnění. Přestože toto použití je třeba hodnotit negativně, tato okolnost nezba-

vuje druhou světovou válku spravedlivého charakteru z hlediska napadených.

Postrádáme proto v tomto dotazu obsahové zúžení rozlišující časové a intenzitní hledisko jevu a jeho konkretizaci. Při vyhodnocování relativních četností je tedy třeba si uvědomit, že neadekvátní formulace této otázky ovlivňovala postoje dotázaných. Empirické výsledky výzkumu shrneme v tabulce 9.

S výjimkou Španělska je třeba výsledky hodnotit kladně, neboť svědčí o takřka všeobecném negativním postoji k válce jaderného typu. Srovnáme-li četnosti postojů k válce bez nukleárních zbraní s válkou, v níž by bylo těchto zbraní použito, pak přes značné rozdíly v relativních četnostech nejsou tyto četnosti tak velké, jak by se mohlo z odlišnosti povahy a možných důsledků obou těchto válek usuzovat.

Nízká relativní četnost negativních postojů ve Španělsku (62 %) je dána tím, že jedna třetina dotázaných odpověděla „nevím“. Pokud jde o relativní četnosti pozitivních postojů, jsou ve Španělsku stejně vysoké jako ve Velké Británii a pouze o něco vyšší než v druhých zemích. Odlišná je struktura odpovědí u indického souboru, kde je výraznější názor o oprávněnosti tohoto typu války (16 %). Avšak i zde se proti její oprávněnosti vyslovilo 62 %, 8 % si nebylo jisto a 13 % odpovědělo „nevím“. Přes odlišnou strukturu ve Španělsku a v Indii je však oběma zemím společné to, že relativní četnosti pozitivních odpovědí jsou velmi nízké. I když je třeba teoreticky připustit možnost, že nízké relativní četnosti byly zapříčiněny neadekvátní formulací otázky, domníváme se, že hlavní příčiny tohoto jevu je třeba hledat jinde. Mnohem pravděpodobněji jej vysvětluje souvislost s názory na nebezpečí takovéto války pro obě

Tabulka 9: Otázka č. 73: Můžete si představit jakoukoliv hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku s atomovými zbraněmi?
(Relativní četnosti odpovědí ve výběrových souborech zemí)

Kategorie otázky	CS	E	GB	J	NL	N	SF	YU	GFR	I
1. ano	3,0	6,0	6,0	2,0	4,0	4,0	2,0	1,0	4,1	16,0
2. nejsem si jist	2,0	1,0	1,0	4,0	1,0	3,0	4,0	2,0	4,1	8,0
3. ne	83,0	62,0	91,0	82,0	88,0	89,0	80,0	95,0	89,3	62,0
4. nevím	12,0	31,0	2,0	12,0	7,0	4,0	14,0	3,0	2,5	13,0

Tabulka 10⁵: Otázka č. 73: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku s atomovými zbraněmi?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku vyjádřené v procentech)

Skupiny sociálního postavení v zaměstnání	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. studenti, učni	80,5	69,9	90,1	83,1	83,8	86,8	96,6	82,8
2. nekvalifikovaní dělníci	77,0	51,6	91,0	92,7	89,8	73,8	97,7	80,0
3. kvalifikovaní dělníci	84,0	60,2	86,0	96,2	98,1	78,4	93,9	80,5
4. nižší úředníci	88,6	73,1	93,6	88,9	90,0	90,9	91,6	86,3
5. vyšší úředníci apod.	86,6	72,4	91,0	80,0	73,3	73,3	89,5	81,2
Celkem	83,3	65,4	90,6	87,4	87,6	82,1	94,3	82,2

země: ve Španělsku a v Indii je pravděpodobně takovéto nebezpečí pocíťováno mnohem méně než v ostatních zkoumaných zemích, jak o tom svědčí četnosti názorů o možnosti dané země zůstat mimo světový válečný konflikt. Také v Japonsku značná část dotázaných považovala tuto možnost za reálnou, avšak zde vliv tohoto faktoru na postoj k válce s jadernými zbraněmi musel být výrazně potlačen působením mnohem intenzivnějšího faktoru, a to praktickými zkušenostmi takovéto války. Ve všech ostatních zemích, kde je takřka všeobecně sdílen názor o tom, že vlatní země nemůže stát mimo světový válečný konflikt, jsou postoje k použití takovéhoho typu války takřka všeobecně negativní. Domníváme se, že je tu oprávněn názor, že značná část respondentů pod pojmem válka s jadernými zbraněmi rozuměla jaderný typ války.

Všimněme si ještě, zda z relativních četností různých sociálních skupin v dichotomizovaném tvaru této otázky nelze vyvodit určitá specifika vlastní té či oné sociální skupině. Jednotlivé sociálně třídní skupiny odpověděly „ne“ tak, jak je uvedeno v tabulce 10.

Při výpočtech byly zjištěny významné rozdíly v relativních četnostech mezi jednotlivými sociálně třídními skupinami. Velmi vysoké četnosti vykazují například nižší úředníci. Při srovnání relací mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky se zdá, že u kvalifikovaných je výraznější tendence proti válce s jadernými zbraněmi. Poněkud zarážející jsou výsledky (relativně nízké) u kvalifikovaných dělníků v Anglii a nekvalifikovaných dělníků ve Španělsku a Finsku.

Srovnání relativních četností negativních postojů k této otázce mezi dělnickou třídou a středními vrstvami má strukturu uvedenou v tabulce 11.

V této tabulce (opět jsou vynecháni respondenti „nevím“, „neodpověděl“) byla prokázána nejen odlišnost jednotlivých zemí, jak bylo lze očekávat, ale i odlišnosti v obou sociálních třídách – dělníci odpovídají statisticky významně vyšším procentem ve prospěch negativních hodnot znaku. Pohledem na tabulku lze tedy zjistit, že tato relace platí nejen v marginálních hodnotách, ale také u jednotlivých zemí. Tam, kde je relace opačná, je rozdíl malý. Můžeme prozatím zahrnout tyto výjimky do výběrových výkyvů cho-

Tabulka 11: Otázka č. 73: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku s atomovými zbraněmi?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku po redukcí souborů)

Sociálně třídní hledisko	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. dělníci	94,1	90,5	89,2	96,2	98,1	93,8	98,4	93,5
2. střední vrstvy	94,7	87,4	91,8	91,9	88,9	93,3	96,6	91,7
Celkem	94,4	88,5	90,6	93,2	91,5	93,5	97,5	92,5

⁵ Výsledky u studentských souborů byly tyto: Švédsko 68 %, Nový Zéland 69 %, Velká Británie 88 %, USA 85 %, NSR 95 %.

Tabulka 12: Otázka č. 73: Můžete si představit hodnotu, cíl nebo ideál, které by mohly ospravedlnit válku s atomovými zbraněmi?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku)

Příjem na domácnost	CS	E	GB	NL	N	YU	Celkem
1. kvartilový interval	79,2	46,4	93,1	94,4	94,7	96,8	71,2
2. kvartilový interval	83,8	61,5	91,2	88,8	94,1	91,7	79,4
3. kvartilový interval	86,5	76,1	90,9	91,7	89,8	94,6	86,0
4. kvartilový interval	91,3	75,4	87,2	91,5	85,4	94,2	86,6
Celkem	83,8	62,2	90,6	90,4	89,4	94,4	80,5

vání respondentských souborů; je ovšem možné, že později budeme moci i tyto výkvy vysvětlit.

Při srovnávání relativních četností je ovšem nápadné, že uvnitř jednotlivých zemí jsou poměrně malé, i když statisticky prokazatelně významné rozdíly; je dále nápadné, jak málo se relativní četnosti jednotlivých sociálně třídních skupin liší od četností celonárodních výběrů. Domníváme se, že tato korelace není náhodná a že má těsnou kauzální souvislost s obecnými trendy vývoje současného světa; že je výsledkem společenského procesu, který probíhá.

Poněkud významnější odlišnosti v relativních četnostech negativních postojů můžeme vidět u příjmových skupin. Avšak i zde se jeví výrazná tendence k vzájemnému sblížování. (Viz tab. 12.)

Z pohledu na relativní četnost v tabulce 12 vyplývá, že jednotlivé pravidelnosti uvnitř zemí, pokud se vyskytují, jsou značně různorodé. Tabulka ukazuje jak přímé (čím větší příjem, tím větší procento odpovědí — Španělsko, ČSSR), tak nepřímé zákonitosti (Velká Británie, Norsko, Holandsko, Jugoslávie). Četnosti v tabulce, tříděné podle osobního příjmu, jsou vyrovnanější a jejich heterogenita nebyla

statisticky prokázána — proto ji neuvádíme. Z dat, která jsou tu k dispozici, nemůžeme proto odvozovat žádné výsledky. Zdá se oprávněný závěr, že výše příjmů bezprostředně neurčuje zkoumané postoje, a pokud jsou nějaké korelace naznačeny, jde o korelace nepravé, způsobené řadou faktorů, které zde nejsme s to eliminovat.

Souhrnně je tedy možno říci, že otázky, jež byly předmětem zkoumání, nebyly dobře formulovány, protože v sobě zahrnují příliš mnoho obsahových prvků a neurčitostí. To pochopitelně vede k značně slabším interpretačním možnostem. I když připouštíme takovéto ovlivnění, nemůžeme zjištěné výsledky bagatelizovat. Proto jsme se pokusili o pohled, který počítal se všemi omezeními a snažil se maximálně využít skutečné informace, která byla v datech uložena.

IV. Intenzita postojů

Z toho, co bylo řečeno, je vidět, že hodnocením, které je pro naše účely primární, je hledisko sociálně třídního postavení respondenta. V otázkách analyzovaných v předcházejících částech bylo vrženo určité světlo na postoje k válce a míru

Tabulka 13: Otázka č. 8: Když se pokusíte představit si rok 2000 v nejlepším možném světle, jaká nejlepší věc by se podle vašeho názoru mohla stát?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku v procentech)

Skupiny sociálního postavení v zaměstnání	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. studenti, učni	56,6	29,2	57,7	73,1	66,9	50,9	60,7	54,4
2. nekvalifikovaní dělníci	58,7	19,2	51,3	67,3	91,5	35,7	70,9	52,2
3. kvalifikovaní dělníci	55,4	27,1	62,0	65,4	67,9	38,8	56,7	48,8
4. nižší úředníci	57,7	33,3	51,9	75,7	72,7	41,8	67,6	55,4
5. vyšší úředníci apod.	46,3	32,8	49,4	63,3	46,7	33,3	70,2	46,1
Celkem	55,3	28,5	54,0	70,8	70,8	42,3	63,2	51,6

Tabulka 14: Otázka č. 8: Když se pokusíte představit si rok 2000 v nejlepším možném světle, jaká nejlepší věc by se podle vašeho názoru mohla stát?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku v redukovaném souboru)

Sociálně třídní hledisko	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. dělníci	61,7	32,0	57,9	67,4	84,1	47,9	64,2	56,6
2. střední vrstvy	56,9	35,9	55,1	72,5	70,7	54,3	66,5	56,3
Celkem	59,6	34,4	56,5	71,0	74,6	51,2	65,3	56,4

z tohoto hlediska. Nás však zajímá nejen mínění či postoj sám, ale i jeho intenzita, kterou jsme nemohli měřit speciální, předem připravenou metodikou. Domníváme se ovšem, že se k tomuto cíli můžeme přiblížit pomocí otázek č. 8 a č. 9. Otevřený dotaz staví respondenta před širokou volbu možností. Otázka č. 8 může být chápána respondentem velmi osobně, ale může v něm vzbudit i myšlenky na „nejlepší“ z hlediska celospolečenského, resp. celosvětového či všelidského; před respondentem se v této otázce otevírá celá široká škála možných odpovědí.

Domníváme se proto, že jsme oprávněni přijmout hypotézu, že jestliže respondent, nijak neovlivněný, může na otevřenou otázku odpovědět zcela libovolně, pak zvolená alternativa je projevem jeho postoje k budoucnosti. Prívlastek „nejlepší“, resp. „nejhorší“ pak v sobě implikuje postoj k uváděné kategorii. Takto volená hodnota pak jistě stojí výrazně na horních místech hodnotového žebříčku. Výsledky tohoto dotazu (č. 8), jehož odpovědi byly dichotomizovány (viz část II), jsou uloženy v tabulce 13.

Analýza rozptylu neprokázala statisticky významné rozdíly mezi „skupinami zaměstnání“, prokázala však vysokou významnost (patrnou z tabulky na první pohled) rozdílů mezi zeměmi. Také inter-

akční člen testové statistiky je značně vysoký a ukazuje na nepravidelné chování četností v jednotlivých zemích. I když celkové relativní četnosti se v jednotlivých skupinách vyrovnávají, jejich chování v jednotlivých zemích nelze z této tabulky rozumně interpretovat.

Po vynechání kategorií „nevím“ a „neodpověděl“ a sloučením skupin dostaneme tabulku 14. V této tabulce se opět statisticky liší pouze země, nikoli obě třídy.

Rozdíl mezi Španělskem a Norskem je ovšem veliký (40 %); Španělsko však zcela vybočuje z řady – konkrétní životní podmínky a silně zakořeněné katolické náboženství jistě ovlivnily myšlení lidí při odpovědích na tuto otázku. Jinak jsou ovšem (vzhledem k výše řečenému) tyto četnosti značně vysoké a ukazují, že protiválečný postoj, mírové myšlení, potřeba míru jako základ pro šťastný a tvořivý život jsou tu velice silné a že mír a svět bez války stojí vysoko v hodnotovém žebříčku lidí.

Ještě jednoznačnější jsou výsledky otázky č. 9 na nejhorší alternativu pro rok 2000. Přehled odpovědí je uveden v tabulce 15.

Je pozoruhodné, jak značně se zvýšily jednotlivé četnosti, a to speciálně u Španělska. Zvyšováním procentuálních údajů se pochopitelně relace poněkud vyrovnávají, nicméně však se stále projevují jistě

Tabulka 15: Otázka č. 9: Jestliže si představíte rok 2000 v nejhorším možném světle, co nejhoršího by se podle vašeho názoru mohlo stát?
(Relativní četnosti dichotomizovaného znaku v procentech)

Skupiny sociálního postavení v zaměstnání	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. studenti, učni	87,4	67,9	73,9	76,9	89,4	80,2	86,3	79,7
2. nekvalifikovaní dělníci	89,3	59,9	71,6	86,4	89,8	76,2	93,0	78,3
3. kvalifikovaní dělníci	83,3	67,7	75,2	96,2	94,3	79,1	90,2	80,2
4. nižší úředníci	86,9	70,8	69,9	82,6	85,4	76,4	95,8	79,5
5. vyšší úředníci apod.	79,2	64,6	68,5	90,0	83,3	53,3	96,5	75,2
Celkem	85,0	77,6	71,8	83,6	88,6	66,5	91,3	78,9

Tabulka 16: Otázka č. 9: Jestliže si představíte rok 2000 v nejhorším možném světle, co nejhoršího by se podle vašeho názoru mohlo stát?
(Relativní četnosti v redukovaných souborech)

Sociálně třediní hledisko	CS	E	GB	NL	N	SF	YU	Celkem
1. dělníci	90,2	82,2	74,5	90,9	94,5	87,3	92,3	86,3
2. střední vrstvy	90,1	76,1	72,6	83,2	90,6	80,4	91,8	82,9
Celkem	90,2	78,5	73,6	85,4	92,7	83,7	92,1	84,4

rozdíly. V tomto pohledu je obzvlášť důležitá absolutní hodnota u každé skupiny respondentů. Ta je totiž ještě daleko jednoznačnější než u otázky č. 8 a poskytuje značně přesvědčivý obraz o síle a intenzitě protiválečných postojů.

Rozdíl mezi tabulkami 13 a 15 je však natolik nápadný, že si žádá vysvětlení. Domníváme se, že rozdíl spočívá v tom, že nejlepší alternativa nemusí pro řadu respondentů být „mír“ explicitně vyjádřený, ale uvedené kategorie buď mír předpokládají jako nutnou podmínku, nebo jako nevyjádřený důsledek. Může to být způsobeno „realistickým“ pohledem respondenta na svět, tj. respondent jmenuje takovou kategorii, o které se domnívá, že je nejlepší cestou k mírovému uspořádání. Přitom rok 2000 je pro respondenta příliš vzdálený a on si nedokáže představit skutečné možnosti, které se mohou do té doby realizovat. Proto si rozdíly obou výsledků podle našeho názoru neodporují. Absolutní čísla jsou natolik vysoká, že jasně hovoří o vysokém postavení míru v žebříčku hodnot, a to bez rozdílu skupin.

Velmi zajímavé empirické zákonitosti se odhalují při porovnání dělnické třídy a středních vrstev (při stejné redukci souboru, obvyklé při tomto našem postupu). (Viz tab. 16.)

Není bez zajímavosti, že Španělsko významně převyšuje Velkou Británii v procentuálním zastoupení volby války jako nejhorší alternativy. To by mohlo v dalších fázích analýzy přispět k osvětlení faktu, že Španělsko je v četnostech promírových postojů vždy na posledním místě, bereme-li jako základ celý soubor dotazníků, včetně odpovědi „nevím“ a „neodpověděli“.

Daleko důležitější však je pravidelnost patrná ze srovnání obou skupin. Ve všech

zemích bez rozdílu má dělnická třída v této otázce vyšší četnosti postojů odmítajících válku a vše, co je s ní spojeno. Můžeme v tom spatřovat především angažovanost, která je nedílnou součástí tohoto postoje, a historické zkušenosti, které jsou toho příčinou.

Vliv příjmu na odpovědi na otázky č. 8 a č. 9 se neprojevuje v žádných statistických zákonitostech. I když v některých zemích lze nalézt jistý trend (který však je v jednotlivých případech různý), celkově lze o těchto faktorech přijmout závěr, který byl učiněn již u předcházejících otázek. Proto příslušné tabulky neuvádíme.

Lze tedy přijmout hypotézu o značné intenzitě kladných postojů k míru, který je nutnou podmínkou pro rozvoj současného světa; u kterékoli formy války je vždy nebezpečí přechodu k všezničující raketojaderné válce, a tím k zániku lidstva i k zániku hodnot. Toto nebezpečí lidé cítí a obávají se ho, a to se také projevuje v jejich odpovědích.

Bohužel nemáme k dispozici data speciálního výzkumu, který by byl jednoznačně zaměřen na problematiku postavení války a míru ve vědomí lidí a z něhož by bylo možno vědecky zkoumat postoje lidí tak, aby odpovědi byly jednoznačně interpretovatelné a neobsahovaly v sobě příměsí nežádoucích vlivů. Válka a mír by si zasloužily samostatné šetření, které by umožnilo hlubší pohled na postoje lidí k nim a jejich intenzitu.

Zjištěné výsledky jsou nejen mimořádně závažné z hlediska vědeckého poznání, ale jsou důležité a závažné i pro strategii a taktiku mezinárodního komunistického hnutí, neboť ukazují, jak ohromnou zálohou světové revoluce je boj za mír, boj proti jaderným zbraním, boj za odvrácení raketojaderné války.

- [1] Goodman Leo A., Kruskal William H. *Measures of Association for Cross Classification*, Journal of American Statistical Association 49, 1954, s. 732—764.
- [2] Kára Karel, *On the Marxist Theory of War and Peace*, Journal of Peace Research, 1968, s. 1—27.
- [3] Reiersøl Olav, *Tests of Linear Hypotheses concerning Binomial Experiments*, Skandinavisk Aktuarietidskrift, 1955, s. 38—59.

Резюме

Кара К., Ржегак Й.: Война и мир в сознании людей

Эта статья посвящена некоторым проблемам новых моментов в положении войны и мира в сознании людей. Она разработана на основе анализа данных международного исследования «Мир в 2000-ом году», организованного европейским координационным центром для исследований и документации. На основе данных этого исследования авторы пытаются осветить вопросы, как далеко отражается новое положение войны и мира в сознании людей в странах различных общественных систем и у различных классов и некоторых дальнейших важных социальных групп. Данные исследования, к сожалению, не дают нам непосредственной возможности разрешить эту проблематику в полном объеме.

Для освещения всей проблематики с точки зрения марксистской теории было бы чрезвычайно важно, чтобы анкета для исследования была составлена так, чтобы отношение к отдельным вопросам можно было классифицировать также с точки зрения социально-классовой. Этот классификационный подход не был принят во внимание при составлении анкеты и было учтено только социальное положение. Несмотря на это ограничение, мы провели анализ отношения к войне и миру также с точки зрения социально-классовой (рабочих и средних групп); затем мы провели анализ отношения с точки зрения профессии и размера заработка отдельных лиц и целых семей.

Определенные ограничения в освещении проблематики даны также количеством исследуемых стран. Исследование было проведено только в некоторых странах и охватило население в возрасте от 15 до 40 лет (Финляндия, Норвегия, Голландия, Великобритания, Испания, Япония, ЧССР, Польша, Югославия); в Соединенных Штатах Америки, Швеция и Новой Зеландии обследованием было охвачено только студенчество, а в Индии оно имело выразительный характер элиты. В последнее время исследование было проведено также в ФРГ.

Статья основана на основе разбора отношения к войне и миру в тех странах, о которых данные мы имели в своем распоряжении в период написания статьи. За исключением студенческих групп и ФРГ анализ был проведен во всех выше приведенных странах.

Выводы, к которым мы пришли, не были интерпретированы механически, а были под-

вергнуты критическому анализу и имеют чрезвычайно важное значение. Поэтому мы уделили также значительное внимание методологическому подходу и использованной статистической технике, а особенно разбору возможностей интерпретации отдельных вопросов. Наиболее важным мы считаем то, что подавляющая часть опрошенных во всех обследованных странах высказалась за создание мира, в котором не было бы войн, и за то, что сохранение мира во всем мире относится к самым высоким ценностям среди всех существующих ценностей у подавляющей части опрошенных людей. Разбор данных создает реальные предпосылки для очень реальной гипотезы, что положительное отношение к миру и отрицательное отношение к войне присущи — с большей или меньшей разницей — подавляющему большинству населения всех стран или что хотя бы существует очень реальная тенденция к этому. Путем исследования было также определено, что наряду с этими, адекватными современной ситуации взглядами в сознании людей независимо от классовой принадлежности, профессии или заработка существуют некоторые элементы фальшивого сознания, имеющего характер абсолютного пацифизма, который нельзя оценивать положительно.

Определение отношения населения к войне и миру имеет не только чрезвычайно важное значение с точки зрения научного познания, но и является очень важным и существенным с точки зрения современной общественной практики.

Summary

Kára K. - Rehák J.: War and Peace in the Consciousness of People

The present paper discusses some problems of the new position of war and peace in the consciousness of mankind. It is based on the analysis of data obtained in the international comparative research *The World in the Year 2000*, organized by the European Coordination Centre for Research and Documentation in Vienna. Proceeding from the data of this research, the authors try to elucidate the extent to which the new position of war and peace is reflected in the consciousness of people in countries having different social systems, in various classes and in some further important social groups. The research data unfortunately do not yield the immediate possibility of solving these problems to the utmost extent.

For elucidating all the problems from the viewpoint of Marxist theory, it would be of extraordinary significance if the research questionnaire were drafted so as to make possible the classification of attitudes to the separate questions also from the social-class aspect. This classification approach has not been included in the questionnaire — only the aspect of the social position was used. In spite of these limitations, we analysed the attitudes to war and peace also from the social-class aspect (i. e. that of workers and

the middle classes) and from the viewpoints of occupation and of the levels of personal income and income of the household.

Certain limitations in elucidating the problems are also given by the number of the countries examined. The research took place only in some countries and involved the population in the age group of 15—40 years in Finland, Norway, Holland, Great Britain, Spain, Japan, Czechoslovakia, Poland, Yugoslavia, in the USA, Sweden and New Zealand the sample included only students, and in India it had a markedly elite character. Most recently, the research was carried out also in the German Federal Republic.

The study is based on the analysis of attitudes in the countries whose data were available to us at the time of writing this paper. With the exception of the students' samples and the German Federal Republic, the analysis of attitudes was carried out in all the above-mentioned countries. (Nevertheless, even in these cases the frequencies of attitudes were presented for information.)

The findings arrived at were not interpreted mechanically: they were subjected to a critical analysis leading to extraordinarily important results. This is why considerable attention has been paid also to the methodological approach, to the statistical techniques applied, and especially to the analysis of the

interpretation possibilities of the separate questions. The fact that an overwhelming part of the respondents in all the countries under examination voiced their opinion that a world should be created where there would be no wars, as well as the fact that the maintenance of peace belongs to the highest values in the value scale of the substantial part of respondents are considered to be of highest significance. The data analysis creates a real pre-condition for a very real hypothesis that positive attitudes to peace and negative attitudes to war are shared, with a greater or a lesser difference, by the majority of the population in all the countries, or at least that there is a very real tendency in this direction. It was further ascertained by the research that, besides such adequate attitudes in the present situation, the consciousness of people contains — regardless of class allegiance, occupation or income — some elements of false consciousness possessing the nature of absolute pacifism; these cannot be evaluated positively.

The ascertained attitudes to war and peace are not only extraordinarily relevant from the viewpoint of scientific knowledge but are important and most significant also from the viewpoint of contemporary social practice.